

MACIEJ ŻYLICZ*

O Profesorze Macieju W. Grabskim

Profesor Maciej Władysław Grabski odszedł 12 lutego 2016 roku, pozostawiając nas w poczuciu, że był jedną z tych wyjątkowych osób, których nie da się zastąpić.

Po raz pierwszy spotkałem Profesora w 1998 roku w Komitecie Badań Naukowych, w którym wtedy działałem. Przedstawiłem się i Profesor zaraz zaprosił mnie na lunch do pobliskiej restauracji. O Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, którą kierował, wiedziałem wtedy niewiele. Pamiętałem tylko, że mój przyjaciel śp. prof. Robert Głębocki, minister edukacji w rządzie premiera Bieleckiego, zastanawiał się, gdy fundacja ta powstawała, czy bezpiecznie jest przekazać na jej fundusz założycielski 95 mln zł, jak zdecydował wówczas Sejm.

W czasie lunchu okazało się, że na wiele tematów dotyczących uprawiania nauki mamy wspólne zdanie. Profesor był bardzo bezpośredni w wyrażaniu swoich opinii, co zrobiło na mnie duże i niezapomniane wrażenie. Dostałem od niego zaproszenie do wygłoszenia na konferencji organizowanej przez FNP referatu na temat poziomu nauk o życiu uprawianych w Polsce. Od tamtej pory byłem już częstym gościem Fundacji.

Profesor był człowiekiem wielkiego formatu, ulepionym jeszcze z przedwojennej gliny. Cieszył się ogromnym autorytetem, u którego podstaw leżały jego szerokie horyzonty intelektualne, dbałość o etyczny wymiar działalności – czy to naukowej, czy w jakimkolwiek innym obszarze, a także niezależność myślenia. Był charyzmatyczną osobowością, człowiekiem, którego chcieli słuchać inni, świetnym, dowcipnym mówcą.

Przez 13 lat (od 1992 do 2005 roku) pełnił funkcję prezesa Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, stając się głównym twórcą jej niezależności instytucjonalnej, stabilności finansowej oraz jej ugruntowanej pozycji i prestiżu w świecie nauki. Wielokrotnie z powodzeniem przeprowadził Fundację przez bardzo trudne dla niej momenty, także takie, w któ-

* Prof. dr hab. Maciej Żylicz, członek rzeczywisty PAN, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej. W tekście wykorzystano materiały opublikowane w książce prof. Macieja W. Grabskiego *O nauce w Polsce. Zamyślenie*. Fotografie prof. Grabskiego wykonał Andrzej Świetlik.

rych realnie zagrożony był jej byt. Jedną z takich, być może najtrudniejszych przepraw, był pamiętny spór FNP z Izbą Skarbową dotyczący opodatkowania dochodów Fundacji wydatkowanych na cele statutowe. Po wieloletniej batalii w sądach kolejnych instancji został on ostatecznie rozstrzygnięty w 2002 roku przez Sąd Najwyższy na korzyść FNP. Sąd orzekł, iż Fundacja może korzystać ze zwolnienia podatkowego, lokując swoje środki w instrumenty finansowe, pod warunkiem wydatkowania dochodów z tych operacji na cele statutowe. Orzeczenie to miało decydujące znaczenie nie tylko dla FNP, która odzyskała wtedy zwrot zapłaconego za lata 1995-97 podatku w wysokości około 80 mln zł wraz z odsetkami (w przypadku niekorzystnego wyroku, jeżeli Fundacja nie odzyskałaby tych środków, musiałaby znacząco ograniczyć działalność lub nawet ją zakończyć). Było to jednak rozstrzygnięcie o precedensowym charakterze, istotny dla całego polskiego sektora organizacji pozarządowych. Przypominam sobie, że w akcję poparcia dla Fundacji w tym sporze solidarnie zaangażowało się środowisko naukowe, w tym także Komisja Badań Podstawowych KBN, której byłem przez krótki czas przewodniczącym.

Osobowość i charyzma prof. Grabskiego uczyniły go powszechnie rozpoznawaną, ogromnie szanowaną i cenioną, nie tylko w środowisku naukowym, „twarzą” Fundacji. To on zdefiniował jej misję, obowiązującą do dziś, i wypracował sposoby jej działania. Ustupując z funkcji prezesa FNP, prof. Grabski powiedział: *Patrząc z perspektywy czasu, wiem, że Fundacja była najważniejszym zadaniem, jakie mi przyszło w życiu wykonywać. A jak to się wszystko zaczęło?*

Transformacja ustrojowa w Polsce otworzyła przed prof. Grabskim możliwości zaangażowania się w systemowe zmiany sektora nauki; wcześniej warunki polityczne nie sprzyjały takiej działalności. Początkowo włączył się w prace utworzonego w 1991 roku Komitetu Badań Naukowych, co dało mu ogłęd sytuacji nauki w Polsce.

W 1992 roku prof. Witold Karczewski, pierwszy przewodniczący Komitetu Badań Naukowych, zaproponował prof. Grabskiemu objęcie stanowiska prezesa powstałej w 1991 roku Fundacji, powołanej w celu wspierania rozwoju nauki i dysponującej funduszem założycielskim w wysokości 95 mln zł. Fundacja istniała już od roku, ale jej status był niejasny (była silnie związana z administracją państwową), program działania nieokreślony, a przy tym była już ona uwikłana w budzące wątpliwości inwestycje. Jednak idea kierowania instytucją, która w oparciu o własne zasady będzie wspierała naukę, wzięła górę i prof. Grabski przyjął propozycję, jak sam często powtarzał, *nie wiedząc, w co się pakuje*.

Tak rozpoczął się trudny i często burzliwy proces tworzenia nowej w polskich warunkach instytucji i formowania jej misji. Trwał on przez kilkanaście następnych lat, obejmując zarówno zmiany organizacyjne wewnątrz Fundacji, jak też przede wszystkim definiowanie, czemu i komu Fundacja ma służyć.

Jednym z pierwszych wyzwań było uniezależnienie Fundacji od administracji państwowej. Początkowo bowiem była ona formalnie związana z KBN-em (pierwszy statut przewidywał, że jej prezesem ma być przewodniczący Komitetu czyli odpowiednik dzisiejszego ministra nauki lub upoważniona przez niego osoba). Taki stan rzeczy sprowadzał Fundację do roli podwykonawcy zadań wyznaczonych przez administrację państwową. Profesor Grabski, namawiany przez prof. Karczewskiego, zgodził się na objęcie funkcji prezesa FNP, pod warunkiem udzielenia mu przez niego wsparcia w przekształceniu Fundacji w niezależną instytucję. Profesor Karczewski spełnił swoją obietnicę, dzięki czemu skomplikowany proces transformacji FNP w kierunku prawdziwie niezależnej instytucji pozarządowej mógł się rozpocząć. Podstawowe znaczenie miało ustalenie kształtu Rady Fundacji (organu nadzorującego jej działalność). I tak od początkowego stanu, kiedy to w jej skład wchodziłi przedstawiciele kilku ministerstw w randze ministrów lub wiceministrów oraz przewodniczący ówczesnych Komisji KBN-u, poprzez kilka etapów przejściowych (najpierw ministrowie mianowali wszystkich, potem część członków Rady) wpływ ministra na skład Rady stopniowo malał. Proces ten zakończył się definitywnie dopiero w 2014 roku, kiedy to ukonstytuował się całkowity rozdział między Fundacją a Ministerstwem. Obecnie nowych członków Rady Fundacji (mających zastąpić tych, którym kończy się kadencja) wybierają dotychczasowi członkowie. Niezależnie od tego FNP, jak każda fundacja działająca w Polsce, musi składać ministrowi właściwemu (w tym przypadku – zajmującego się sprawami nauki) roczne sprawozdania finansowe i merytoryczne.

Kolejnym potężnym zagadnieniem, z jakim musiał się zmierzyć nowy prezes FNP, było wyznaczenie misji Fundacji. Już od samego początku prof. Grabski był przekonany, że FNP powinna wspierać tylko najlepszych. Hasło, które zaproponował: „wspierać najlepszych, aby mogli stać się jeszcze lepsi”, stało się oficjalną, do dziś aktualną dewizą Fundacji i choć patrząc z dzisiejszej perspektywy, wiemy, że jest to jedyna skuteczna strategia, w tamtych czasach, tuż po upadku PRL-u, była to myśl wręcz rewolucyjna. Mimo powtarzających się głosów krytyki i nacisków (przecież jest tylu „potrzebujących”), prof. Grabski głęboko wierzył, że nauka jest i musi pozostać niedemokratyczna (jak często mawiał: *nauka jest albo bardzo dobra, albo żadna*). Wiedząc, że Fundacja jako instytucja niebudżetowa dysponuje stosunkowo niewielkimi środkami, uznał, że ludzie nią kierujący nie mogą sobie pozwolić na ich marnotrawienie. *Fundacja musi być partnerem dla środowiska naukowego, a nie biurem świadczącym nauce usługi socjalne.* – tłumaczył Profesor i pytał: *Czym przysłużylibyśmy się nauce, gdybyśmy byli fundacją charytatywną, a nie elitarną?*

Wyznaczenie takiej ścieżki rozwoju Fundacji sprawiło, że krok po kroku wykluwały się standardy działania oparte na jakości, które z czasem stały się znakiem firmowym FNP. Uruchamianie nowych programów poprzedzała identyfikacja obszaru, do którego

miał być on skierowany. Następnie musiały powstać precyzyjne regulaminy. I sprawa najważniejsza – wypracowanie systemu oceny wniosków, czyli element, który był decydujący dla sukcesu lub klęski programu. Od 1994 roku opiniowanie wniosków składanych w konkursach Fundacji zostało oparte na własnym, niezależnym systemie, który od tamtej pory nieustannie ewoluował wraz z nabywanym doświadczeniem. Wiązało się to ze stopniowym poszerzaniem bazy recenzentów, dokonywanym bardzo starannie, według własnych kryteriów. To sprawiało, że zaufanie do Fundacji rosło, a wokół niej tworzyło się środowisko ludzi rozumiejących jej wizję wspierania nauki, do czego prof. Grabski przykładał wielką wagę.

Dzięki tej konsekwentnie realizowanej koncepcji finansowania wybitnych uczonych oraz transparentności działania, Fundacja w ciągu kolejnych lat swego istnienia wyznaczyła nowe standardy i mogła stać się wzorcem dla powstających później budżetowych agencji finansujących badania naukowe.

Długo można by wymieniać przemyślenia i zasady Profesora, które sprawiły, że Fundacja stała się tym, czym jest. Kilka pierwszych, które od razu przychodzą mi do głowy: **to nie instytucje tworzą naukę, lecz ludzie**. Niestety, nagminne łamanie w naszym kraju tej zasady doprowadziło do powstania wielu nowych laboratoriów, centrów, parków naukowych bez współdziałania wybitnych uczonych. **Fundacja musi być otwarta na świat, bo nauka nie ma narodowości, jest globalna**. Programy Fundacji, dzięki prof. Grabskiemu, stały się otwarte dla wybitnych uczonych, którzy chcieli pracować naukowo w Polsce, niezależnie od ich narodowości. **Przyszłość nauki w Polsce zależy od młodego pokolenia badaczy, zatem wspieranie karier jego przedstawicieli musi stanowić najważniejszy obszar działalności FNP**. Jednocześnie prof. Grabski podkreślał, że w rozwoju młodych talentów ogromną rolę odgrywa starsze pokolenie „mistrzów”, które powinno wspierać, ale nie ograniczać: główną powinnością profesora jest przygotowanie następców, którzy już samodzielnie będą pracowali dalej.

Z dużą satysfakcją obserwuję, że zasady, które propagował prof. Grabski obowiązują w większości najważniejszych, szanowanych na świecie fundacji działających w obszarze nauki, takich jak np. Wellcome Trust czy Howard Hughes Medical Institute. Dzięki intuicji i mądrości Pana Profesora Fundacja wielokrotnie, mówiąc jego słowami, „odkrywała koło”, czyli wprowadzała rozwiązania pionierskie w Polsce, a z powodzeniem funkcjonujące w krajach z ugruntowanymi tradycjami efektywnego pozabudżetowego wspierania nauki.

Jak podsumował Przewodniczący Rady Fundacji w latach 2012-2016, prof. Andrzej Jerzmanowski, mówiąc o tym, czego dokonał prof. Grabski jako prezes FNP: *Jego postrzeganie uniwersalnej istoty tego, czym jest nauka, głębokie przekonanie o jej fundamentalnej funkcji cywilizacyjnej i kulturowej w społeczeństwie, pryncypialność w kwestiach etycznych oraz konsekwencja i niespożyta energia w działaniu – wszystko to spr-*

wiło, że Fundacja zyskała ogromny prestiż, szacunek i zaufanie, zarówno w polskim, jak i w międzynarodowym środowisku naukowym.

Na koniec chciałbym poinformować, że Fundacja na rzecz Nauki Polskiej ustanowiła nowy program, w którym będzie wyróżniać osoby działające na rzecz rozumienia nauki w społeczeństwie. Wyróżnienie to nosi imię prof. Macieja Władysława Grabskiego.

Nota biograficzna*

Profesor Maciej W. Grabski urodził się 20 czerwca 1934 roku w Grabkowie-Gołąbkach k. Warszawy (obecnie Ursus-Gołąbki), gdzie mieszkał do końca życia. Miał niezwykle korzenie: jego rodzicami byli pisarz Władysław Jan Grabski oraz malarka Zofia Wojciechowska-Grabska, zaś dziadkami: Władysław Grabski, premier i minister w II RP oraz Stanisław Wojciechowski, prezydent RP w latach 1922-1926.

W młodości interesował się lotnictwem. Ukończył Wydział Mechaniczno-Technologiczny Politechniki Warszawskiej (1960), na którym podjął pracę w 1959 roku w ówczesnej Katedrze Metaloznawstwa, przekształconej w 1975 roku w Instytut Inżynierii Materiałowej i wreszcie w 1995 roku – w Wydział Inżynierii Materiałowej. Po obronie doktoratu (1967) odbył staż naukowy na Uniwersytecie Cambridge w Wielkiej Brytanii. Habilitował się w 1973 roku i wtedy też zaczął kierować Zakładem Podstaw Metaloznawstwa w Instytucie Metaloznawstwa PW (obecnie Wydział Inżynierii Materiałowej PW). Profesorem nadzwyczajnym został w 1979, a profesorem zwyczajnym w 1989 roku.

Zainteresowania naukowe lokował w nauce o materiałach, zajmując się głównie związkami między strukturą granic ziarn a właściwościami metali, oddziaływaniem dyslokacji z granicami oraz stabilnością mikrostruktury. Wraz ze współpracownikami opublikował ponad 70 artykułów w międzynarodowych czasopismach naukowych („Acta Metallurgica”, „The Philosophical Magazine”, „Journal de Physique”, „Materials Science and Engineering”, „Metals Science”, „Scripta Metallurgica”, „Res Mechanica” i innych).

W 1981 roku (w pierwszych wolnych wyborach) i ponownie w 1987 roku (na drugą kadencję) został wybrany dyrektorem Instytutu Inżynierii Materiałowej PW.

W latach 1981-1987 i ponownie 1991-1996 był członkiem Senatu PW, a także członkiem i przewodniczącym wielu komisji Senackich i Rektorskich. W latach 1981-1985 i ponownie 1989-2005: członkiem Komisji Etyki Zawodowej PW.

Po objęciu prezesury Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w 1992 roku zrezygnował z kierowania zakładem i aktywnego prowadzenia pracy naukowej. W latach 1990-1994 działał w zespole ekspertów MEN. W kadencji 1991-1994 przewodniczył zespołowi Nauk Technicznych Komisji Badań Podstawowych KBN, w kolejnej kadencji 1994-1997 był wiceprzewodniczącym Komisji Badań Stosowanych KBN. Od 2000 roku: członek Zespołu ds. Etyki w Nauce przy Ministrze Nauki, od 2004 roku – jego przewodniczący.

Był członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (1988), członkiem korespondentem PAN (1991) i członkiem Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk (1993). Odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (2005), Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (1997), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1989) i Medalem Edukacji Narodowej (1995) oraz Wielkim Krzyżem Orderu Zasługi RFN (2005). Laureat

* Opracowała Elżbieta Marczuk (Fundacja na rzecz Nauki Polskiej)

m.in. Nagrody Jerzmanowskich. Doktor *honoris causa* Akademii Górniczo-Hutniczej (1999) oraz Politechniki Warszawskiej (2001). Funkcję prezesa zarządu Fundacji na rzecz Nauki Polskiej pełnił do września 2005 roku. Od 2005 do 2012 roku był członkiem Rady Fundacji, później jej członkiem honorowym.

Został pochowany w grobowcu rodzinnym na Starych Powązkach w Warszawie.

Prof. Maciej Żylicz on Prof. Maciej W. Grabski

Professor Maciej W. Grabski passed away on 12 February 2016, leaving us with a sense that he was one of those exceptional people who cannot be replaced. Professor was a man of high calibre, cast from a pre-war mould. He enjoyed considerable authority based on his broad intellectual horizons, concern for the ethical aspect of any activity, whether academic or in other fields, and also independent thinking. He was a charismatic personality, someone whom others wanted to hear, a superb, witty speaker. For 13 years (from 1992 to 2005) he was the president of the Foundation for Polish Science (FNP), becoming the primary author of its institutional independence, financial stability as well as its solid position and prestige in the world of science. Prof. Grabski's personality and charisma made him the universally recognized "face" of the Foundation, hugely respected and valued not only in the scientific community. It was he who defined its mission, which remains in force to this day, and who developed the ways in which it operates. From the very beginning Prof. Grabski was convinced that the Foundation should support only the best people. The maxim he proposed, "Supporting the best, so that they can become even better", became the Foundation's official and still relevant motto. Though looking from today's perspective we know this to be the only effective strategy, back then, just after the fall of communist Poland, it was a truly revolutionary idea. Despite recurring criticism and pressure (those "in need" are so many), Prof. Grabski deeply believed that science was and should remain undemocratic (as he used to say, "science is either very good or nothing"). Thanks to a consistently implemented concept of financing great scholars and transparency of operation, in successive years of its existence the Foundation defined new standards and was able to become a model for subsequently established budget-funded agencies financing scientific research. It gives me great satisfaction to see that the principles promoted by Prof. Grabski are followed at most of the world's greatest, most respected foundations whose operations are related to science, such as the Wellcome Trust or the Howard Hughes Medical Institute. Thanks to the Professor's intuition and wisdom, the Foundation – to use his words – often "discovered the wheel", meaning that it introduced solutions which were pioneering in Poland but functioned successfully in countries with long-established traditions of effective non-budgetary support for science. As Prof. Andrzej Jerzmanowski, who chaired the Foundation Council in 2012-2016, summed up when speaking of Prof. Grabski's achievements as the FNP's president, "His perception of the universal essence of what science is, his deep conviction as to its fundamental civilizational and cultural function in society, his uncompromising attitude on ethical matters and his persistence and inexhaustible energy in action – all this enabled the Foundation to win enormous prestige, respect and trust, in the Polish as well as the international scientific community".

Edited by Elżbieta Marczuk (FNP). The text includes material published in Prof. Maciej W. Grabski's book *O nauce w Polsce. Zamyslenie* [*Science in Poland. Thoughts*].

Key words: Prof. Maciej W. Grabski, Foundation for Polish Science, non-budgetary support for science, supporting the best, financing leading scholars